УДК 159.9.019

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В ГУМАНІСТИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ А.МАСЛОУ ТА К.РОДЖЕРСА

Л.М.Михайлюк
науковий співробітник Інституту психології АПН України

У статті розглядається життєва активність людини з огляду на детермінацію потреб. Аналізується навчання з позицій Маслоу та К.Роджерса.

Ключові слова: гуманістична психологія, самоактуалізація, метамотивація.

Доктриною розвитку освіти в Україні окреслено пріоритети побудови національної системи освіти, де важливе значення приділяється особистісній орієнтації учбово-виховного процесу, необхідності інтеграції і розвитку педагогіки і психології. Однією із провідних ідей Доктрини виступає ідея гуманізації учбово-виховного процесу. Поняття гуманізму в літературі, філософії і психології пов'язується з гідністю людини, її індивідуальністю, з правом визначати власні дії. Гуманізм високо цінує розвиток людського потенціалу, а досягненню матеріальних цілей надає другорядне значення. Під гуманізмом в широкому смислі можна розуміти історично змінну систему поглядів, що визнає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і вияв власних здібностей, що вважає благо людини критерієм оцінки діяльності соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності бажаною нормою відношень між людьми [*5*, 139].

Гуманізація освіти розуміється як: 1) відкритість освіти для взаємного спілкування суб'єктів; 2) спрямованість освіти на підтримку і захист особистості, яка розвивається; 3) усунення у процесі освіти бар'єрів (фізичних, моральних, екологічних тощо) для розкриття простору для вільного проживання індивідуальністю власної долі, тобто ненасильство у освіті.

Головні задачі гуманізації педагогічного процесу передбачають забезпечення високого рівня активності і самоактивності дитини, що сприяє розвитку її потенційних можливостей – як природжених, так і набутих в процесі індивідуальної діяльності, в творчому оволодінні цінностями суспільства, в їх самостійній апробації, удосконаленні під час самозбагачення і саморозвитку (Г.О.Балл, М.Й.Боришевський, С.Д.Максименко, Ю.О.Приходько). Особистісно орієнтована педагогіка базується на гуманістичній психології, завжди націлена на пріоритет самобутності, самоцінності індивіда, на врахування того, що кожен учень є носієм унікального досвіду (І.М.Авдєєва, М.Й.Боришевський, Ю.О.Приходько). Тому знайомство з теорією та практикою гуманістичної психології конче необхідне під час викладання суспільних дисциплін.

Отже, мета статті – проаналізувати головні положення теорії розвитку особистості гуманістичної психології А.Маслоу та К.Роджерса, які мають велике евристичне значення.

У гуманістичній психології А.Маслоу та К.Роджерса постулюється необхідність самоактуалізації, тобто вільного, безперешкодного виявлення, розвитку, втілення у процесі життєдіяльності притаманних особистості здібностей і унікальних властивостей. "Природним" станом особистості, станом, який виникає у процесі оптимального особистісного розвитку, є самоактуалізація. Потребу у самоактуалізації можна назвати основною рушійною силою людської активності. Безпосередніми внутрішніми мотивуючими факторами у даній теорії є потреби.

Значна кількість вітчизняних суспільствознавців теж виходять із того, що потреби обумовлюють життєдіяльність особистості. Інша справа, що філософи приділяють увагу потребі як об'єктивній нужді суб'єкта у певних умовах функціонування, в соціології, педагогіці правомірним є аксіологічний підхід до потреб. Психологію, окрім зазначеного, також цікавлять характер і рівень адекватності відображення потреб в психіці індивіда, оскільки від цього залежить особистісний вибір цілей і характер діяльності.

А.Маслоу, орієнтуючись у своїх дослідженнях на здорову особу, яка живе наповненим повноцінним активним життям, виділяє різні рівні потреб. Потреби кожного рівня мають певну специфіку проявів, механізмів та інтенсивності впливу на поведінку людини, власні ознаки, за наявності яких можна діагностувати детермінованість конкретного поведінкового акту саме даною потребою. Існують базові, або нижчі потреби – у безпеці, приналежності до певної спільноти, любові, повазі, відчутті власної значущості тощо. А.Маслоу говорить про нижчі потреби: (1) незадоволення потреби народжує хворобу; (2) задоволення – упереджує хворобу; (3) відновлення задоволеності виліковує від хвороби; (4) у певних (складно обу-

мовлених) ситуаціях, що передбачають свободу вибору, людина віддає перевагу подоланню цієї недостатності задоволенню всіх інших потреб; (5) у здорової людини ця недостатність функціонально відсутня або непомітна [3, 45]. Тобто, життєва активність людини початково є детермінованою нижчими потребами, депривація котрих веде до патологічного стану. У процесі задоволення нижчих потреб їх актуальність для людини, тобто – інтенсивність переживання мотивації, що представляє дану потребу, зменшується. Можна сказати, що потреба "зникає", повертаючись, проте, у разі відновлення ситуації дефіциту. А.Маслоу говорить про існування двох типів мотивацій – подолання дефіциту і прагнення до розвитку.

Зменшення дефіциту необхідного (любові, поваги, переживання належності до спільноти тощо) веде до все більш виразного виявлення потягу до розвитку, самоактуалізації, виявлення у життєвій активності потенційно закладених можливостей. «Рівні більш високих потреб знаходяться у сфері визнання та самоповаги; на цих рівнях для людини стають важливими проблеми гордості, автономності, самоповаги, поваги з боку оточуючих, актуальними стають почуття власної значущості, заохочення, схвалення, довіри від навколишніх" [*2*, 252]. Отже, після задоволення базових потреб людина стає мотивованою до задоволення вищих потреб. Проте, інколи можливі ситуації, коли більш високі потреби задовольняються у стані, коли залишаються актуальними потреби нижчі. Цей випадок А.Маслоу інтерпретує як недостатню "олюдненість", тобто недостатньо ефективний процес повноцінного розгортання, актуалізації закладених в людині специфічних характеристик, розвитку її потенційних можливостей.

Процес формування і подальшого розвитку людської особистості можна назвати процесом олюднення, внутрішнім змістом якого є задоволення потреб людини через реалізацію відповідних мотивацій. Отже, психічне здоров'я є стан олюдненості, тобто – свідчення "нормально" ефективного тривання процесу задоволення потреб і актуалізації індивідуальної специфіки особи у процесі цього задоволення. А значить, невроз, психічні розлади можуть розглядатися як ознака недоолюдненості, неефективності чи затримки процесу актуалізації специфічного у людині. «У цьому словниковому конструкті [недоолюдненість] основний акцент робиться на явищі втрати або недостатньої актуалізації людиною своїх здібностей і можливостей, що, цілком очевидно, підлягає і доступно вимірюванню. Це явище легше піддається сторонньому спостереженню, спостереженням за поведінковими проявами, і тому його набагато легше досліджувати, ніж, наприклад, тривогу, компульсивність або регресію" [*2*, 43]. Маслоу вважає однією з причин появи психіатричної симптоматики порушення процесів самоактуалізації людини. Невроз можна вважати помилкою особистісного зростання, кризою олюдненості. На його думку, "Це є втратою того, чим людина могла би стати за своїм біологічним призначенням, – якщо, звичайно, у неї не було об'єктивних перешкод для зростання та розвитку» [*2*, 46]. Щодо питань прогнозу розвитку особистості з явищами недоолюдненості (наприклад, неврозами), то ці процеси можуть бути як придатними до повернення, так і непридатними. «Так, наприклад, параноїк викликає у нас набагато менше оптимізму, ніж, скажімо, милий істерик» [*2*, 46].

Шкода олюдненості не є статичною, вона, згідно поглядів Маслоу, – динамічний процес. Теза фрейдівського варіанту психоаналізу щодо взаємозв'язку між імпульсом і захистом інтерпретується Маслоу як виникнення певних наслідків і народження певних процесів у результаті шкоди олюдненості. «У більшості людей подібного типу втрата здібностей не лише пробуджує усілякі захисні механізми, які добре описані Фрейдом та іншими представниками психоаналізу, такі, як регресія, заперечення, конфлікт тощо, – але й народжує прагнення протистояти...» [*2*, 46-47]. «Пізнання причин власних страхів, можливість зазирнути у себе, або "проробка" за Фрейдом є кращою відповіддю для них» [*2*, 47-49]. Принагідно вкажемо, що на думку В.М.Лейбіна, одного з дослідників теорії та практики фрейдизму [*1*], в останні роки свого життя З.Фрейд приділяв увагу соціальним питанням – суспільному розподілу праці, яка калічить людину, впливу норм культури на особистість. Можна припустити, що Фрейд теж аналізував брак олюдненості, бо бачив, що суспільство, культура сприяють появі неврозів та інших психічних розладів і виступав за перегляд деяких норм моралі і культури у бік їх пом'якшення, бо вони не відповідають життю особистості. А оскільки суспільство несе провину за стан психічного здоров'я людини, то З.Фрейд пропонував йому взяти на себе частину матеріальних витрат, пов'язаних із лікуванням психічно хворих людей. Та повернемося до гуманістичної психології.

І нарешті, коли досягнуто рівня задоволеності вищих потреб, актуалізуються метапотреби, тобто – "непраґматичні" потреби у розвитку, вільному виявлення себе у певних сферах діяльності, у зростанні, у виході, врешті-решт, за межі себе самого як найвищій формі актуалізації індивідуальної специфіки. Це потреби у добрі, красі, правді,

справедливості, унікальності. Досягнення й актуалізація у житті людини рівня метапотреб за відсутності депривації задоволення нижчих потреб (коли вони не є актуальними) свідчить про ефективний розвиток особистості, про вихід цього процесу на найвищій рівень розгортання, актуалізації власних потенцій.

Актуалізація метапотреб супроводжується цілою низкою процесів у бутті людини. Це є і об'єднання дихотомій (я – не-я, праця – гра, своє – чуже, еґоїзм – альтруїзм, цікаве – корисне тощо), і феномени трансценденції, коли людина, самоактуалізуючись і реалізуючи метапотреби, діє всупереч, або не на користь потреб базових, долаючи свої межі, межі утилітарних мотивацій. Людина прислуговує чомусь, що не становить для неї праґматичного інтересу, але чому вона присвячує своє життя, що перетворюється у сенс, призначення цього життя. Актуалізуючись на даному рівні, людина фактично виявляє себе у діяльності для інших, тим самим долаючи межі власного еґоїзму, традиційного розподілу між працею та обов'язками, відпочинком і навантаженням. Життя її стає все більш цілісним, орґанічним, більш спрямованим на досягнення певної мети. Це є вихід за власні первинні рамки, це є актуалізація своїх внутрішніх потенцій. Саме завдяки цій специфіці активність, обумовлена метапотребами, має відмінний характер – продуктивна, творча, оригінальна, спрямована на благо людей. Тут ми зустрічаємося з феноменами, названими Маслоу анормальною діяльністю.

Отже, життєва активність людини у гуманістичній психології детермінується потребами, котрі послідовно складаються в ієрархію: базові, вищі та метапотреби. У процесі задоволення одних потреб вони дезактуалізуються (тобто, зникає їх свідоме представлення у психіці) і замінюються іншими, більш високими. Отже, потреби є рушійною силою психічного розвитку, життєвої активності взагалі. Реально же вони мають психічне представлення – у формі мотивацій. Мотивації відповідають наведеним потребам, і, власне, є реальними психічними явищами, які дозволяють застосувати абстракцію потреб. Мотивації теж складаються в ієрархію – базові, вищі та метамотивації [*2*, 251]. Про досягнення відповідного мотиваційного рівня можна судити зі скарг людей на дискомфорт у їхньому житті. Мотивації як психічні презентації потреби й скарги як вербалізації усвідомлених реакцій на депривацію мотивацій передбачають наявність відповідної ієрархії цінностей як абстракції представлених у свідомості потреб. А. Маслоу подає відповідний перелік цінностей. Цінності, що відповідають метапотребам, звуться метацінностями або цінностями буття (Б-цінностями): *цілісність, досконалість, завершеність, справедливість, життєвість, повнота, простота, краса, праведність, унікальність, невимушеність, гра, істинність, самодостатність* [3, 116].

Навчання має допомагати розуміти і переживати моменти, коли стають більш зрозумілими для себе самого мотивації та ті цінності, які ти хочеш реалізувати [*2*, 181]. Ця позиція Маслоу доповнюється поглядами К.Роджерса на ефективний спосіб розкриваючої психотерапії, передумовою успішного здійснення якої має бути створення допомагаючих взаємин з клієнтом, а специфічною ознакою – конгруентність, прозорість у виявленні власних реакцій у психотерапевтичному процесі.

Акцент на допомозі сприяв появі у науковій літературі поняття фасилітація (від англ. f*acilitate* – допомогати, полегшувати, сприяти).

К.Роджерс [*6*] розділяє учіння (learning) на: *примусове*, надмірно заінтелектуалізоване, спрямоване на засвоєння значень;оцінюване і регульоване ззовні, та *вільне і самостійне*, ініційоване і оцінюване самим учнем, спрямоване на засвоєння смислів як елементів особистого досвіду, а тому *осмислене*. Самостійне учіння передбачає розвиток здатності робити особистісний вибір. Завдання педагога полягає у стимулюванні осмисленого учіння. Таке стимулювання може бути реалізовано за допомогою різних технологій, але в їх основі повинна бути педагогічна філософія нерозривно пов'язана з особистісним способом буття людини. Педагогічна позиція вчителя-фасилітатора виходить із системи особистісних настанов, які реалізуються в процесах міжособистісної взаємодії з учнями. Першу настанову К.Роджерс характеризує термінами «істинність», «відкритість», «конгруентний самовираз у спілкуванні» – вона передбачає відкритість вчителя своїм власним думкам і переживанням, здатність вільно і відкрито виражати й транслювати їх учням. Друга настанова – «безумовне позитивне прийняття», «довіра» – є особистісна впевненість вчителя у можливостях і здібностях учнів, прийняття їх цілісно, а не обумовлено. Третя настанова – «емпатійне розуміння» – це здатність вчителя бачити внутрішній світ і поведінку кожного учня з його внутрішньої позиції, немов би його очима. Саме виходячи з даних настанов у відносинах із дітьми, вчитель може побудувати таку учбову взаємодію, за якої стає реальним і соціально бажаним вільний особистісний вибір рішення (форми поведінки, відношення, думки) учня. Вибір, без якого неможливі позитивні особистісні зміни [*7*].

Як бачимо, гуманістична психологія А.Маслоу та К.Роджерса пронизана вірою у можливість кожної людини досягти в пізнанні та житті успіхів, вдало само актуалізуватися завдяки власній творчій діяльності, наполегливості у досягненні професійної майстерності, духовному розвиткові із мінімальною допомогою вчителів, друзів, наставників, родичів. Ця віра у кожну людину, орієнтація на здоровий спосіб життя вигідно відрізняє погляди вчених. Як свідчить практика застосування ідей А.Маслоу та К.Роджерса у менеджменті, у сфері навчання, в галузі психотерапії їх підхід і сьогодні дає значущі результати, бо відповідає сутнісним засадам людської істоти – творчій активності, універсальності, зростанню попри усі бар'єри і негаразди буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лейбин В. М.* Фрейдизм, психоанализ и современная западная философия. – М.: Политиздат, 1990. – 397 с.
2. *Маслоу А.Г.* Дальние пределы человеческой психики. – СПб.: Евразия, 1997. – 430 с.
3. *Маслоу А.Г.* Психология бытия. – М.: Реф.-бук., 1997. – 304 с.
4. *Толмачева П.* Рецепты счастья на постном масле // Публичные люди. – 2007. – № 7(49). – С. 100-103.
5. *Шановский В.К.* Диалектика сущностных сил человека. – К.: Вища школа, 1985. – 168 с.
6. *Rogers C.* Freedom to learn for the 80`s. – Columbus – Toronto – London – Sydney: Ch. E. Merril Publ. Company, A Bell & Howell Company, 1983. – 312 p.
7. *Rodgers N.* Creative Connection: Expressive Arts as Healing. – Palo Alto: Science & Behavior Books, Inc., 1993. – 262 p.

Стаття надійшла до редакції 29.06.2007 р.